

Kallebäcks källa

(Gustafs källa)

Vård- och underhållsplan
Del 1 – Beskrivningar
(2020)

Förord

Föreliggande rapport är en vård- och underhållsplan för Kallebäckskällan, även kallad Gustafs källa, upprättad av Acanthus Arkitektur & Kulturvård AB på uppdrag av Higab. Planens syfte är att användas som ett planeringsunderlag för vårdåtgärder och underhåll. Målet är att genom planen säkerställa att byggnaden förvaltas på ett sätt som långsiktigt bibehåller de höga kulturhistoriska värdena.

Källhuset över Kallebäckskällan byggdes 1787 i samband med att en vattenledning byggdes från källan till Kungssportsplatsen inne i Göteborgs centrum. Vattenledningssystemet invigdes genom en högtidlig ceremoni där kung Gustaf III närvarade och till minne av händelsen restes 1801 ett minnesmonument framför källhuset.

Kallebäckskällan byggnadsminnesförklarades 1973. Skyddet omfattar källhuset, minnesstenen samt omgivande mark. Strax utanför gränsen för byggnadsminnet ligger en sammanhållen kulturmiljö innehållande en reservoarbyggnad från 1881, en f.d. skolbyggnad samt ett bostadshus som tillsammans med Kallebäckskällan har höga kulturhistoriska värden. Planens huvudfokus ligger dock på de områden som omfattas av byggnadsminnesförklaringen.

Vård- och underhållsplanen är uppdelad i två delar. Del 1 innehåller information om aktuella lagskydd, kulturhistoriska värden, historik och nulägesbeskrivning. Del 2 innehåller antikvariska råd- och riktlinjer, skötsel och rekommendationer, teknisk beskrivning, status, generella åtgärdsförslag samt en vård- och underhållsplan i tabellform.

Göteborg, mars 2020

Jenny Torle
Ylva Nordström
Bebyggelseantikvarier, Acanthus AB

Innehållsförteckning

DEL 1: Beskrivningar

Inledning	1
Skyddsstatus och kulturhistorisk värdebeskrivning	2
Byggnadsminnesskydd	2
Planföresättningar	2
Plan- och Bygglagen, PBL.....	3
Kulturhistorisk värdebeskrivning.....	3
Historik.....	4
Bakgrund	4
Historik	4
Byggnadskronologi	6
Ålderslegens och teknisk beskrivning på ritning	7
Nulägesbeskrivning	8
Omgivning	8
Vattenreservoaren	8
Bostadshuset	8
F.d. skolbyggnad.....	9
Källhuset.....	11
Minnesmonumentet	12
Skyddsbestämmelser	12
Källor och litteratur.....	13

Kallebäcks källa, VoU del 2 - Anvisningar och kalkylunderlag - finns som separat rapport

Inledning

Uppdragsbeskrivning

Vård- och underhållsplanen för Kallebäckskällan är utförd av Acanthus Arkitektur & Kulturvård AB på uppdrag av Higab. Uppdraget utfördes mellan november 2019 - mars 2020 och har bestått av framtagande av historik, redogörelse av lagskydd, upprättande av byggnads- och områdesbeskrivningar och sammanställande kulturhistorisk värdering. Uppdraget har även innefattat upprättande av antikvariska råd och riktlinjer, tekniska beskrivningar, besiktningsrapport samt åtgärdsförslag. I uppdraget har dessutom ingått att upprätta en kalkyl för vård- och underhåll enligt Higabs underhållssystem med Repab.

Medverkande

Jenny Torle och Ylva Nordström, bebyggelseantikvarier på Acanthus, har ansvarat för framtagandet av Vård- och underhållsplanen. Higab som är ägare och förvaltare av byggnaden har aktivt deltagit under planens framtagande genom projektledare Boel Melin och servicetekniker Erik Svensson. Higab har delgett material, information om tidigare renoveringar och underhåll samt deltagit i diskussioner om planens upplägg och innehåll.

Vård- och underhållsplanens syfte

Målet är att vård- och underhållsplanen ska fungera som ett praktiskt styrdokument i den dagliga förvaltningen för förvaltare och som underlag för myndigheter, entreprenörer och konsulter. Planen ska användas som ett planeringsunderlag för åtgärds- och underhållsbehov och den innehåller bland annat bedömning av byggnadernas skick och kulturhistoriska värden samt åtgärds- och underhållsbehov. Syftet är att genom planen säkerställa att byggnaden förvaltas på ett sätt som långsiktigt bibehåller de höga kulturhistoriska värdena.

Läsanvisningar

Vård- och underhållsplanen är uppdelad i två delar. *Vård- och underhållsplan Del 1 – Beskrivningar (2020)* inleds med en redogörelse av byggnadens aktuella lagskydd samt kulturhistoriska värden. Efter det presenteras byggnadens historik följt av en byggnadskronologi. Del 1 avslutas med en nulägesbeskrivning av området samt av Kallebäckskällan.

Vård- och underhållsplan Del 2 – Anvisningar och kalkylunderlag (2020) innehåller antikvariska råd- och riktlinjer samt skötsel och rekommendationer för både miljön och byggnaden. Den innehåller även teknisk beskrivning, status samt generella åtgärdsförslag för de olika byggnadsdelarna. Avslutningsvis presenteras en vård- och underhållsplan i tabellform.

Administrativa uppgifter

Fastighetsbeteckning:
Kallebäck 752:23

Benämning:
Kallebäckskällan alt Gustafs källan

Adress:
Gamla Boråsvägen
412 76 GÖTEBORG

Ägare och förvaltare:
Higab AB

Skyddsstatus och kulturhistorisk värdebeskrivning

Byggnadsminnesskydd

Kallebäcks källa är byggnadsminnesförklarat enligt kulturmiljölagen 3 kap. Enskilt byggnadsminne den 1973-12-21. Skyddet omfattar källhuset, minnesstenen samt omgivande mark.

Beslut

Enär Gustafs källa på fastigheten stg 12957, Kallebäck, Göteborgs kommun bevarar egenarten hos gången tidsbyggnadsskick och med hänsyn därtill är att anse såsom synnerligen märklig samt under beaktande av vad i övrigt i ärendet förekommit förklarar riksantikvariens jämlikt § 1 lagen den 9 december 1960 om byggnadsminnen härmed anläggningen ifråga för byggnadsminne.

Skyddsföreskrifter

1. Källöverbyggnaden må ej utan riksantikvariens samtycke rivas eller ombyggas.
2. Det på den till dessa föreskrifter hörande kartan med röd begränsningslinje markerade område kring källan må ej utan riksantikvariens samtycke ytterligare bebyggas eller på annat sätt förändras.
3. Källöverbyggnaden skall ägnas för dess framtida bestånd erforderligt löpande underhåll.

1. Den röda markeringen på kartan visar byggnadsminnesförklarings gränser kring Kallebäcks källa.

Tillstånd

Länsstyrelserna har tillsynsansvar över byggnadsminnena och prövar frågor om tillstånd. Tillstånd från Länsstyrelsen krävs för att göra ändringar som strider mot byggnadsminnets skyddsbestämmelser. För att avgöra om det krävs tillstånd bör Länsstyrelsen alltid kontaktas för samråd i ett tidigt skede inför planerade ändringar eller underhåll. Generellt kan tillstånd behövas för att:

- riva, flytta, bygga om eller bygga till
- göra ingrepp i eller ändra exteriören, till exempel byta tak- och fasadmateriell eller fönster och dörrar
- ändra planlösningen
- ändra eller göra ingrepp i stommen
- ändra färgsättning eller ytskikt
- ändra interiören eller den fasta inredningen
- göra ändringar inom byggnadsminnets skyddsområde

Krav på antikvarisk expertis

När Länsstyrelsen beslutar om tillstånd eller bidrag (Fastighetsägaren till ett byggnadsminne har möjlighet att söka bidrag för de antikvariska överkostnader som kan uppstå vid till exempel restaurering) som rör byggnadsminnen ställer Länsstyrelsen ofta villkoret att en antikvarisk expert ska följa projektet. Även vid ingrepp som inte kräver tillstånd bör antikvarisk expertis inkopplas och samråd med Länsstyrelsen göras. Samtliga åtgärder som utförts, såväl exteriöra som interiöra, ska dokumenteras.

Planförutsättningar

Stadsplan

Byggnaden ligger inom Stadsplan II-3379 (1480K-II-3379) upprättad 1973 och den redovisas inom allmän plats-/parkmark. Planen innehåller inget kulturhistoriskt skydd men i beskrivningen av förslaget till stadsplan redovisas att Gustafs källa föreslagits som byggnadsminne.

Bevarandeprogram

Kallebäcks källa är utpekad som kulturhistorisk värdefull i Göteborgs kommuns bevarandeprogram "Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, del 2". I bevarandeprogrammet motiveras Kallebäcks källas kulturhistoriska värde:

Gustafs Källa är ett mycket värdefullt dokument som visar en viktig del av vattenförsörjningens utveckling i Göteborg. Minnesstenen vittnar om den betydelse anläggningen hade vid tillkomsten.

Plan- och Bygglagen, PBL

Byggnaden är tillskriven särskilt höga kulturhistoriska värden och skyddas även genom plan- och bygglagens **8 kap**:

Förbud mot förvanskning

§ 13 En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

Underhåll och varsamhet

§ 14 Ett byggnadsverk ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.

Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras.

§ 17 Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden

Kulturhistorisk värdebeskrivning

Kallebäck's källa är ett mycket värdefullt dokument som visar på ett historiskt skeende och samhällets tekniska utveckling. Källan har haft stor betydelse för Göteborgs stads historia och var en viktig del av vattenförsörjningens utveckling. Även minnesmonumentet vittnar om källans betydelse genom kopplingen till två av Sveriges kungar.

Källhuset visar på gången tids byggnadsskick och har mycket höga hantverks- och materialmässiga värden då det byggdes på en tid innan industrialisering påbörjats. Unikt för byggnaden är även hur oförändrad den är trots sin höga ålder. Dessutom är byggnadstypen, murade källhus från 1700-talet, mycket ovanliga.

Miljön med källhuset och minnesstenen men också vattenreservoaren från 1881 bildar tillsammans en sammanhållen miljö med höga kulturhistoriska värden och avläsbarhet som visar på vattenförsörjningens utveckling och betydelse.

2. Foto på källhusets fasad.

Historik

Bakgrund

Under 1700-talet växte Göteborgs befolkning smängd avsevärt, det ledde i sin tur till att det var ont om rent dricksvatten och vatten fick därför transporteras till staden i tunnor. Redan under tidigt 1700-tal påbörjades diskussioner kring hur vattentillförseln kunde förbättras till staden. Det var inte förrän 1785 som tillstånd söktes för att anlägga en vattenledning in till staden, tillståndet beviljades samma år av kungl. Maj:t. Vattenledningen skulle sträcka sig från Kallebäck's källa till en reservoar vid nuvarande Kungssportsplatsen, en sträcka på ca 4,8 km. Bygget finansierades till en tredjedel genom anslag från staden och resten genom insamling från mer välbärgade göteborgare.

Historik

Bygget av vattenledning, reservoar och källhus pågick mellan 1786 – 1787. Planerna utarbetades av stadsarkitekt Carl Wilhelm Carlberg och byggarbetet leddes av Andrew Blackwood som var från Skottland. Vattenledningarna utgjordes av genomborrade trästockar av asp, furu och ek som grävdes ned i marken. Källhuset byggdes av sten och innehöll ett rum med själva källan samt ett förrum. Invigningen hölls i november 1787 genom en ceremoni varvid kung Gustaf III närvarade.

En minnessten ritad av C W Carlberg restes vid källan 1801 till minne av händelsen.

Den första reservoaren vid Kungssportsplatsen var provisorisk och tillverkad av trä. Från reservoaren leddes vattnet vidare till flera tappställen, bland annat anlades 1789 en ny ledning till en vattenpost utanför domkyrkan. Reservoaren av trä ersattes 1797 av en större rund reservoar av sten. Vattensystemet kom sedan att fortsätta byggas ut genom flera tappställen och senare även ytterligare en träledning från Kallebäck's källa till en ny reservoar på Hagaheden. Vattenposten vid domkyrkan ersattes med en ny redan 1817, ritad av stadsarkitekten Jonas Hagberg.

4. Foto på minnessten och källhuset taget 1922.

3. Reservoar av sten som stod på Kungssportsplatsen, fotot är taget 1888.

5. Foto på reservoaren i Kallebäck taget 1921.

Vid 1860-talets slut fanns vatten från Kallebäcks källa i 15 allmänna vattenposter och hos 15 enskilda konsumenter.

Dryga 50 meter nordöst om Kallebäcks källa uppfördes 1881 en vattenreservoar. Konstruktör för bygget var överingenjör vid Göteborgs vattenverk, Josef Gabriel Richert och konstruktionen bestod av en järncistern placerad i en rund byggnad av rött tegel. Samma år ersattes även de gamla träledningarna av järnrörsledningar.

En jubileumsceremoni hölls i samband med källans 150-årsdag 1937. Vid ceremonin närvarade Kung Gustaf V som då skrev in sin namnteckning på det befintliga minnesmonumentet. Namnteckningen ristades sedan in och förgylldes.

Fram till 1970-talet försåg källan stadsdelen Örgryte med dricksvatten. 1975 byggdes en ny ledning från källan till Prippts bryggerier i Västra Frölunda, ledningen var nästen en mil lång och användes tills verksamheten lades ner 2002.

Källhuset med minnesstenen och omgivande mark byggnadsminnesförklarades 1973. Ingen arkivuppgift tyder på att källhuset genomgått några större ombyggnader sedan uppförandet.

6. Tappställe vid domkyrkan, Domkyrkobrunnen, foto taget 1871.

Byggnadskronologi

- 1786** Bygget av vattenledningar, reservoar och källhus påbörjades
- 1787** Invigning av vattensystemet, kung Gustaf III närvarade
- 1797** Den första reservoaren av trä vid Kungsportsplatsen ersattes med en ny av sten.
- 1801** En minnessten restes vid källan.
- 1860** En ny träledning från Kallebäck's källa till en nybyggd reservoar på Heden byggdes.
- 1881** En vattenreservoar uppfördes intill Kallebäck's källa. Vattenledningarna av trä ersattes av nya i järn.
- 1937** 150-årsjubileum, Kung Gustaf V skrev sin namnteckning på minnesstenen.
- 1970tal** Källan slutade förse staden med vatten
- 1973** Vattenanläggningen byggnadsminnesförklarades
- 1975** En ledning från källan till Prip's bryggerier byggdes
- 2002** Prip's bryggerier slutade använda källvattnet
- 2009** Stödmurar sågs över
- 2016** Källhusets fasad omputsades med slätputs samt ommålades med silikatfärg i en vit kulör. Dörren med sina smidesjärn målades utvändigt.

7. Fotot visar när Kung Gustaf V skriver sin namnteckning på minnesstenen 1937.

8. Foto på minnesstenen och källhuset med anslutande stenmur taget 1920.

Ålderslegens och teknisk beskrivning på ritning

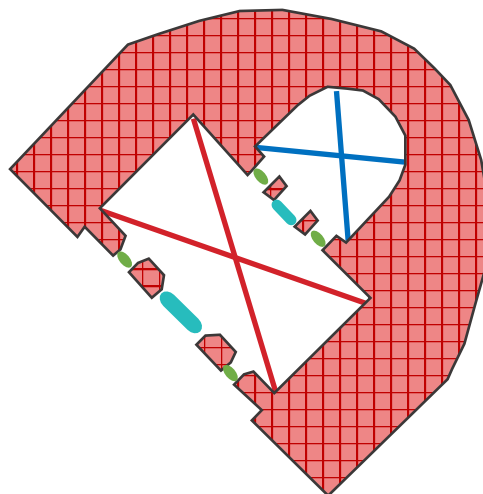
Ålderslegend

- 1787
- 1801

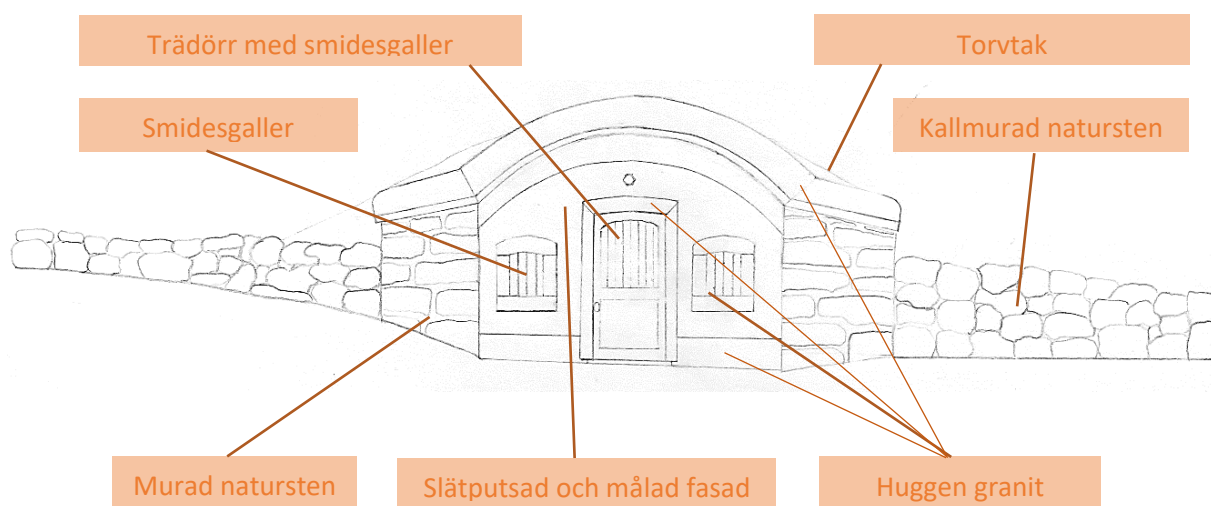
Teckenförklaring

- Tegelvalv
- Naturstensvalv
- Stomme av natursten
- Marmor
- Trädörr med smidesbeslag
- Smidesgaller

↑
N

9. Planskiss på källhuset byggt 1787 med en stomme av natursten och minnesmonumentet uppfört 1801 tillverkat av marmor.

10. Illustrationen visar fasadritning på Källhusets sydvästra sida med beskrivning av olika materialen.

Nulägesbeskrivning

Omgivning

Kallebäck's källa ligger i östra utkanten av stadsdelen Kallebäck i Göteborg, på gränsen till Delsjöområdet. Delsjöområdet är ett naturreservat med granskog, lövskog, ljungheter, myrmarker samt sjöar och området genomkorsas av anlagda vandringsleder och ridvägar. Inom området finns dessutom lämningar från stenåldern och framåt.

Källhuset återfinns i en liten glänta strax intill riksväg 40. Huset är byggt på sluttande mark och mitt på den öppna platsen framför huset står ett minnesmonument av huggen natursten. Från respektive sida om källhuset löper en kallmurad stenmur som inhägnar ett större område åt nordöst, bakom källan. Mitt i det inhägnade området rinner en bäck i en djup fåra ned till källan.

Närliggande bebyggda miljö består utöver källhuset och minnesmonumentet också av en vattenreservoar, ett bostadshus och en f.d. skolbyggnad som alla ligger utmed gamla Boråsvägen.

Vattenreservoaren

Vattenreservoaren uppfördes 1881 och ligger strax nordväst om källhuset på andra sidan gamla Boråsvägen. Den utgörs av en rund byggnad med fasader av rött tegel som avslutas uppåt under takutsprånget med små rundbågiga valv. Takutsprånget är av brunmålat trä med taktassar. Taket är ett flackt tak täckt av grå plåt. Sockel, solbänkar och gördellist är av huggen sten. Fönstren har spröjsindelning och är av trä målade i en brun kulör.

Byggnaden hyrs ut av Higab och används huvudsakligen som förvaring.

Bostadshuset

Bostadshuset ligger strax intill reservoaren. Det är byggt i en våning med inredd vind. Det har ett brutet tak täckt med enkupigt rött tegel. Fasaden utgörs av stående locklistpanel målade i en ljus gul kulör. Fönstren är huvudsakligen korspostfönster av trä, målade i en vit kulör.

Byggnaden hyrs ut av Higab som privatbostad.

11. Kartan visar 1. F.d. skolbyggnad, 2. Reservoaren, 3. bostadshuset, 4. Kallebäck's källa/källhuset och 5. Minnesmonumentet.

13. Foto på reservoaren.

F.d. skolbyggnad

Skolbyggnaden byggdes 1885 strax nordväst om källan och reservoaren. Den uppfördes delvis med material från en tidigare skolbyggnad. Den byggdes med ett klassrum samt en mindre lärarbostad om ett rum och kök.

Skolbyggnaden har en sockel av huggen natursten. Fasaden utgörs av rödmålad locklistpanel av trä. Taket är ett sadeltak täckt med rött lertegel. Fönstren utgörs av korspostfönster av trä med spröjsindelning som målats i en vit kulör.

Byggnaden hyrs ut av Higab och används som hunddagis.

12. Foto på f.d. skolbyggnad.

15. Foto på f.d. skolbyggnad och reservoaren. Bostadshuset skymtas bakom reservoaren.

14. Foto på reservoaren och bostadshuset. Skolbyggnaden skymtas bakom reservoaren.

16. Foto på källhuset och minnesmonumentet.

Källhuset

Källhuset är uppfört på sluttande mark och är utformat som en klassisk källbyggnad med en fasadsida och resterande byggnadsdelar under mark. Entréfasaden är putsad och målad i en vit kulör. Takfoten är rundbågig och har kraftiga putsade profiler, den kröns av en gesims av tunna granitskivor. Sockeln samt omfattningarna runt dörr- och fönsteröppningarna är enkelt utformade av finhuggna granitblock. Två stödmurar vilka är murade av natursten ansluter till den putsade delen av fasaden. Från respektive sida om entréfasaden löper två kallmurade stenmurar av natursten. Taket utgörs av ett sluttande torvtak vilket ansluter mot marken.

Entrédörren till källhuset är placerad centrerat i fasaden och på vardera sida om den finns en fönsteröppning. Dörren utgörs av en blåmålad trädörr med brösthängslock nedtill och svartmålade järngaller upptill. Dörren har kraftiga smidda beslag. I fönsteröppningarna sitter även svartmålade järngaller.

Interiört finns två rum; ett förrum och själva källrummet. Förrummets tak utgörs av ett putsat och vitmålat tunnvalv. Den sydvästra väggen är också putsad och vitmålad, medan resterande väggar utgörs av frilagda naturstensväggar med inslag av tegel högst upp mot taket. Rummets golv är grustäckt. Väggen mellan förrummet och källrummet har en dörröppning och två ljusinsläpp. Ovanför dörröppningen finns inskriptionerna "A BLACKWOOD FECIT A 1787".

17. Interiört foto i källhuset. Fotot är taget i förrummet mot själva källrummet.

Stommen utgörs av fogad natursten samt tegel. Väggarna och valvet över källan är murade med natursten medan valvet över förrummet sannolikt är murat med rött handslaget tegel som sedan putsats.

Minnesmonumentet

Minnesmonumentet är placerat på en öppen plats framför källbyggnadens entré i sydväst. Marken runt monumentet är belagd med naturstensplattor. Monumentets sockel är murad och tillverkad av fint huggen granit med rundande hörn. På sockeln finns en utkragande stenskiva. Minnesstenen utgörs av en högre sten tillverkad av marmor som upptill är rundbågig och kröns av en urna. I minnesstens bas på den norra sidan finns ett försänkt mynt av plast. På minnesstenen finns inhuggen och förgylld text på

svenska och latin som berättar om Gustaf III besök på platsen. "Af Kallebäcks källa man mig fordom Namn har gifwit, Men sen af Göteborg jag köpt och blifwit, Kung Gustaf mig besökt, mig nådigt unnadt är, At jag härefter namn Gustafs källa bär." På sockeln finns Kung Gustaf V namnteckning inhuggen och förgylld.

Skyddsbestämmelser

Vattenreservoaren, bostadshuset, den f.d. skolbyggnaden, källhuset och minnesmonumentet är upptagna i Göteborgs stads bevarandeprogram och skyddas genom PBL.

Källhuset, minnesmonumentet och omkringliggande mark skyddas även genom kulturmiljölagens 3 kap.

18. Foto på minnesmonumentet.

19. Foto på källhuset.

Källor och litteratur

Tryckta källor

Andersson, Anna-Lena, *Svenska vattenledningar och vattenreservoarer 1860-1910*, 3-betygsuppsats i konstvetenskap. 1971

Bjur, Hans, *Vattenbyggnadskonst i Göteborg under 200 år*, [Göteborgs VA-verk], [Göteborg], 1988

Källorna i Kallebäck. Utgiven av Pripps bryggerier, Göteborg, 1976.

Lönnroth, Gudrun (red.), *Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg: ett program för bevarande. Del. 2*, Stadsbyggnadskontoret, Göteborg, 2000

Arkiv

Bebyggelseregistret, Göteborg kn, KALLEBÄCK 752:23 GUSTAFS KÄLLA. Västra Götaland, Göteborg.

Lantmäteriet, historiska kartor, Kallebäcks källa.

Regionarkivet Serie: C, nr 8390
 Serie: A, nr 17179:1-3
 Serie: C, nr 9270:1-2
 Serie: A, nr 15749

Göteborgs stadsmuseum, Carlotta, Kallebäcks källa.